

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ СЕРЕД КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ АВІАЦІЙНИХ І ТЕХНІЧНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

©2021 КІРЮХІНА М. В., ВОДОЛАЗЬСКА Н. В.

УДК 371.134
JEL: I23; J16; K38

Кірюхіна М. В., Водолазська Н. В. Гендерна рівність серед курсантів і студентів авіаційних і технічних вищих навчальних закладів

У статті досліджується та аналізується проблема гендерної рівності серед курсантів і студентів вищих навчальних закладів, зокрема авіаційних і технічних. Визначаються методи та основні аспекти щодо усунення поставленої проблеми. Окрім цього, наведено різноманітні методи щодо запровадження гендерної рівності в навчальний процес і представлено відповідну роботу викладача під час занять. На сьогоднішній день гендерна рівність серед курсантів і студентів авіаційних і технічних вишів є актуальною проблемою в Україні, адже гуманізація та демократизація сучасного суспільства передбачає орієнтацію нашої держави на встановлення єдиних загальнолюдських принципів і стандартів. Перш за все, гендерна теорія має бути інтегрована до системи наукових знань і навчальних дисциплін. Педагоги повинні впроваджувати в навчання планову виховну діяльність, яка спрямована на виявлення та нейтралізацію гендерних стереотипів, що утворюють базис недотримання гендерного паритету та дискримінації. Таким чином, викладачі повинні забезпечувати гендерну рівність серед студентів вищих навчальних закладів, у тому числі курсантів і студентів авіаційних і технічних вишів. Також варто зауважити, що дотримання прав людини формується як певний ідеал, основним засобом для якого виступає досягнення загальних принципів права, а його основоположним принципом є багатоаспектний принцип гендерної рівності. Однак, враховуючи вищевикладене, рівність статей не означає лише їх біологічну ідентичність чи ігнорування фізичних можливостей та психічних і психологічних характеристик. Навпаки, відмінності не мають відбиватися негативно на умовах життя чоловіків і жінок, спричиняючи тим самим дискримінацію.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, курсанти, студенти, вищі навчальні заклади, Україна, інституціоналізація освіти.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-2-99-103>

Бібл.: 9.

Кірюхіна Марина Володимирівна – кандидат педагогічних наук, викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, Кременчуцький льотний коледж Харківського національного університету внутрішніх справ (вул. Перемоги, 17/6, Кременчук, 39600, Україна)
E-mail: marinaarina1230@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2155-8102>

Водолазська Наталія Вікторівна – викладач циклової комісії економіки та управління, Кременчуцький льотний коледж Харківського національного університету внутрішніх справ (вул. Перемоги, 17/6, Кременчук, 39600, Україна)

E-mail: golovenskyaya79@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2990-0980>

UDC 371.134
JEL: I23; J16; K38

Kiriukhina M. V., Vodolazska N. V. Gender Equality Among Cadets and Students of Aviation and Technical Higher Education Institutions

The article explores and analyzes the problem of gender equality among cadets and students of higher educational institutions, in particular aviation and technical. The appropriate methods and main aspects of solving the problem are defined. In addition, various methods for introducing gender equality into the educational process are provided and the relevant work of the teacher during classes is presented. At present, gender equality among cadets and students of aviation and technical universities is an urgent problem in Ukraine, because the humanization and democratization of modern society envisage the orientation of our State towards establishing universal human truths and standards. First of all, gender theory should be integrated into the system of scientific knowledge and educational disciplines. Educators should implement planned educational activities aimed at identifying and neutralizing gender stereotypes that form the basis for non-compliance with gender parity and discrimination. Thus, teachers should ensure gender equality among students of higher educational institutions, including cadets and students of aviation and technical higher educational institutions. It is also worth noting that observance of human rights is being formed as a certain ideal, the main means for which is the achievement of the general principles of law, and its fundamental principle is the multi-aspect principle of gender equality. However, given the aforesaid matters, equality of genders does not mean only their biological identity or ignoring physical capabilities along with the mental and psychological characteristics. On the contrary, differences should not be negatively reflected in the living conditions of both men and women, thereby causing discrimination.

Keywords: gender, gender equality, cadets, students, higher education institutions, Ukraine, institutionalization of education.

Bibl.: 9.

Kiriukhina Maryna V. – PhD (Pedagogy), Lecturer of the Cycle Commission of Social and Humanitarian Disciplines and Physical Training, Kremenchug Flight College of Kharkiv National University of Internal Affairs (17/6 Peremohy Str., Kremenchuk, 39600, Ukraine)

E-mail: marinaarina1230@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2155-8102>

Vodolazska Nataliia V. – Lecturer of the Cycle Commission of Economics and Management, Kremenchug Flight College of Kharkiv National University of Internal Affairs (17/6 Peremohy Str., Kremenchuk, 39600, Ukraine)

E-mail: golovenskyaya79@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2990-0980>

На сьогоднішній день гендерна рівність серед курсантів і студентів авіаційних і технічних вишів є актуальною проблемою в Україні, адже гуманізація та демократизація сучасного суспільства передбачає орієнтацію нашої держави на встановлення єдиних загальнолюдських принципів і стандартів. До того ж, реалізація гендерної стратегії в суспільстві є можливою лише за умов цілеспрямованої системної навчально-виховної діяльності, орієнтованої на створення гендерно-чутливого освітнього середовища з рівними можливостями самореалізації серед студентів вищих навчальних закладів.

У зв'язку з цим викладачі повинні враховувати дані фактори та гендерну рівність безпосередньо під час навчання. Студенти мають розуміти, що одним із найважливіших загальнолюдських принципів є саме принцип рівності, тобто визнання того, що всі люди повинні бути рівними між собою незалежно від будь-яких особливостей.

Загальнотеоретичні основи гендерної рівності серед студентів і курсантів досліджувалися у працях Н. Бібік, Т. Дрожжиної, Т. Марценюк, О. Уварової, Г. Фесенко та інших дослідників.

Контекст поставленої проблеми визначається широким колом наукових досліджень, однак гендерна рівність саме в контексті навчального процесу у вищих навчальних закладах потребує детального вивчення та узагальнення. Саме це й зумовило мету статті – вивчення гендерної рівності серед курсантів і студентів авіаційних і технічних вишів.

Гендерна рівність має вагоме значення в сучасному світі, адже вона є необхідною умовою досягнення сталого суспільного розвитку. Особливу увагу в даному питанні слід приділити гендерній рівності серед курсантів і студентів вищих навчальних закладів, зокрема авіаційних і технічних. Адже саме під час шкільного та студентського життя закладається ставлення до навколишнього середовища та його сприймання.

Слід відмітити, що з 1 січня 2006 р. у дію вступив Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок». Згідно з даним законом гендерна рівність трактується як рівний правовий статус жінок і чоловіків і рівні можливості щодо його реалізації, які дозволяють особам двох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Загалом, гендер є соціальним конструктором, який визначає соціальну стать людини. У зв'язку з цим гендерна рівність виступає однією з умов забезпечення суспільного розвитку. При цьому правнича спільнота відіграє значну роль в усуненні конкретних проявів несправедливості, які виникають через соціально-економічні, політичні, культурні чи інші фактори [3]. До того ж, гендерна рівність має можливість забезпечити компроміс у забезпеченні реалізації відповідних соціальних змін.

Саме тому становлення гендеру як наукового напрямку сприяє його інституціоналізації в системі освіти та науки.

У даному контексті вагому роль відіграє саме гендерна педагогіка у вищих навчальних закладах, метою якої є пом'якшення гендерних стереотипів через створення толерантних умов для формування особистості студента. До того ж, гендерні стереотипи в повсякденній практиці навчання укорінюються у зв'язку з прихованими або відкритими елементами статевої дискримінації.

Усе більше вивчення гендерної проблематики поширюється в академічних і університетських центрах України та продовжує свій розвиток. На даний час можна відзначити зростання кількості українських гендерних освітніх і наукових осередків, формування експертного кола з питань гендеру, а також зростання кількості годин для викладання курсів гендерної спрямованості у вищих навчальних закладах різних профілів [3].

Крім цього, запровадження в системі освіти України принципу гендерної рівності та недискримінації пов'язане з необхідністю подолання нейтрального підходу з точки зору гендеру до формування відповідної освітньої політики. Отже, гендерна рівність повинна означати забезпечення рівності всім учасникам освітнього процесу, незалежно від їхніх гендерних характеристик.

У зв'язку з цим гендерний підхід має можливість реалізуватись як особливий напрямок у дослідженнях і практиках, який орієнтований на формування й утвердження політики рівних можливостей у всіх сферах життя вищих навчальних закладів. При цьому саме на рівні конкретного університету базові положення гендерної педагогіки втілюються в конкретні методики підготовки майбутніх педагогів, які здатні донести основи гендерних знань до кожного студента.

Важливе значення відіграють і глибокі гендерні знання самих викладачів, відсутність стереотипів в їх поведінці, яка дозволяє передати ці знання студентству, а сама атмосфера повсякденного спілкування має бути вільною від гендерних упереджень і стереотипів. Зокрема, педагоги мають враховувати високий рівень вимогливості по відношенню до студентів як майбутніх фахівців.

Гендерний напрямок останніми роками набув розвитку практично в усіх гуманітарних і соціальних галузях науки, таких як: психологія, соціологія, педагогіка, філософія, історія, релігієзнавство, мово-, мистецтво- та літературознавство, а також у політичних галузях: право та наука про державне управління, в економіці та статистиці і т. д. Зазначимо, що важливий аспект являє міждисциплінарний характер гендерних досліджень, який зумовлює їх залежність від теоретичних засад і методологічних стандартів, які були прийняті в тій чи іншій науковій дисципліні.

ні. Окрім того, у деяких науках утвердилися окремі галузі щодо вивчення питань гендеру, як, наприклад, у дослідженнях гендерної психології. У ній визначаються такі феномени, як: упередження, соціалізація, дискримінація, виникнення соціальних норм і ролей, а також соціальне сприйняття та самоприйняття. Тим часом, у літературознавстві науковці намагаються виявити гендерну природу літературної творчості, її об'язкову систему, що дає можливість зрозуміти детальніше ідейний зміст і ментальну природу літератури.

У даному питанні особлива роль відводиться правовим наукам і наукам про державне управління, у яких теоретично розглядається принцип гендерної рівності й інші поняття, які з ним пов'язані. Загалом, виокремлення гендерних досліджень в окрему галузь дисципліни чи курсу напряму залежить від особливостей предмету вивчення та розробленості гендерної складової в її межах [8].

Таким чином, виникнення гендерної освітньої технології нового напрямку пов'язане з посиленням протиріччя між відтворенням патріархальних стереотипів у взаємодії статей і реальними трансформаціями гендерних відносин у сучасному українському суспільстві. При цьому фахівці, які вивчають гендерні дослідження, на даний момент ще не виробили єдиного визначення гендерної педагогіки, але серед них є найпоширеніші [2].

Так, О. Уварова вважає, що гендерна педагогіка являє собою педагогічну систему, що враховує волевиявлення двох соціальних статей – жінок і чоловіків – у громадському суспільстві як рівних у можливостях і правах з урахуванням їх гендерних інтересів і потреб [7].

Зазначимо, що гендерне виховання особистості здійснюється під впливом родини, засобів масової інформації (ЗМІ), освіти, релігії, мистецтва, правової та державної політики та мови. При цьому застосування гендерного підходу у формуванні гармонійно розвинутої особистості пропонує новий спосіб пізнання дійсності, в якому, зокрема, відсутні нерівність та ієрархія «чоловічого» і «жіночого».

Слід зазначити, що відкритою дискримінацією вважається наявність навчальних програм, які викладаються окремо від хлопців та дівчаток, що є характерним для уроків праці. Адже ще зі школи традиційно склалися, що дівчат навчають веденню домашнього господарства, а хлопців – столярній і слюсарній справі. Якщо говорити про авіаційну справу, то пілотами зазвичай бувають чоловіки, жінки – це досить велика рідкість.

Тим часом, прихована дискримінація являє собою наявність гендерних стереотипів у підручниках та в інших навчальних матеріалах, їх ретранслюють і викладачі під час лекцій. При цьому вони доволі часто, навіть неусвідомлено, впливають на уявлення студентів про гендерні ролі [1].

Також вважається, що гендерна педагогіка представляє собою сукупність підходів, які спрямовані на створення комфортних умов у школі для соціалізації дітей. При цьому важливою її складовою є самоідентифікація дитини як хлопчика і як дівчинки.

Окрім цього, методологічною основою гендерного виміру в освіті виступає:

- ✦ аксіологія з точки зору філософського вчення про матеріальні, духовні, культурні цінності, систему педагогічних поглядів, а також моральні та психологічні цінності особистості. Загалом, вона заснована на розумінні цінності особистості, людського життя, виховання та навчання, а також педагогічної діяльності й освіти;
- ✦ культурно-історична теорія розвитку особистості, яка визнає першість соціального над натурально-біологічним у психічному розвитку людини;
- ✦ постмодерністські ідеї про конструктивістську природу культури, соціально-конструктивістську природу людського знання та досвіду, а також статево приналежність та сексуальність людини;
- ✦ навчання про андрогінію як умову ефективного розвитку та самореалізації особистості;
- ✦ педагогічна антропологія як філософська база виховання, що являє дослідження соціологів про гендерну ідентичність як базову структуру особистості на всіх етапах її розвитку [4].

Слід зазначити, що предметом гендерної педагогіки є корекція процесу соціалізації молоді залежно від статі відповідно до соціально-економічних вимог.

При цьому розробка теорії гендерної освіти включає в себе такі напрями, як дослідження педагогічних аспектів процесу гендерної соціалізації дівчат і хлопців як суб'єктів студентського виховання, педагогів, навчальної літератури на формування гендерної ідентичності індивідів обох статей. Ще до одного напряму належить виявлення закономірностей педагогічного впливу вчителів на гендерну ідентичність учнів для створення відповідного середовища для самореалізації індивідуальних можливостей студентів.

Мета гендерного виховання являє собою створення умов для формування егалітарної свідомості, яка буде вільною від гендерних стереотипів і відповідальності за свої міжособистісні взаємини в соціумі [6].

До того ж, гендерне виховання студентів вищих навчальних закладів конструюється на основі аналізу моделей гендерних взаємовідносин, які розвиваються та транспортуються в суспільстві. Гендерне виховання виходить із того, що людина – не абстрактна нейтральна цілісність, а жінка та чоловік, у їхній рівноправності в усіх сферах життя демократичного суспільства.

Зокрема, гендерне виховання являє собою цілеспрямований, керований та організований процес формування соціокультурних механізмів конструювання жіночих і чоловічих ролей і поведінки діяльності та психологічних характеристик особистості, які запропоновані суспільством своїм громадянам залежно від їхньої біологічної статі [9].

Таким чином, однією з визначальних є категорія гендерної освіти, через яку здійснюється процес формування егалітарної свідомості особистості в системі соціокультурних взаємозв'язків на паритетних засадах. До того ж, саме гендерна освіта сприяє викоріненню біодетерміністських уявлень про сутність «жіночого» та «чоловічого», вивченню природи статево-рольових стереотипів.

Зокрема, В. Кравець визначає гендерну освіту як процес засвоєння знань про психосексуальну культуру, яка включає в себе гендерну просвіту, самоосвіту та пропаганду. І. Ключина, навпаки, виділяє гендерний підхід в освіті як засіб пізнання дійсності, де протидія та нерівність чоловічих і жіночих рис особистості, її мислення та особливості поведінки закріплюють собою зв'язок між біологічною статтю та досягненнями в соціальному житті. Тим часом, О. Шнирова зазначає, що гендерна освіта є часткою освіти взагалі, призначенням якої виступає розповсюдження знань щодо специфічного добору культурних характеристик, які визначають соціальну поведінку жінок і чоловіків і взаємовідносини між ними [2].

Зокрема, у навчальних закладах практикується введення курсу «Права жінок і гендерна рівність», який є міждисциплінарною програмою, що охоплює проблемні теорії та практики європейського, міжнародного та національного права у сфері прав людини. Мета курсу полягає у формуванні в студентів системи знань, навичок і вмінь у сфері захисту прав жінок і утвердження гендерної рівності, а також надання цілісного уявлення про концепцію недискримінації за ознакою статі як засадничу цінність і правовий стандарт сучасного суспільства та практично значущу категорію, забезпечену правовим захистом.

При цьому актуальність навчального курсу визначається тим, що, незважаючи на визнання Україною обов'язкових для себе базових міжнародних документів у сфері забезпечення гендерної рівності та закріплення принципу недискримінації за ознакою статі на конституційному рівні, залишається відкритою проблема недостатньо ефективного захисту жінок і дотримання гендерної рівності в різноманітних сферах суспільного життя. До основних причин даної ситуації належать:

- ✦ низька обізнаність населення щодо міжнародних стандартів у сфері захисту від гендерної дискримінації;
- ✦ недостатнє вміння представників юридичної професії ідентифікувати випадки, коли пору-

шення прав і законних інтересів стає наслідком дії дискримінаційних положень законодавства або ж гендерно нейтральних законодавчих актів, що на практиці призводять до дискримінаційних наслідків, або ж гендерних стереотипів, існуючих у суспільстві [5].

Саме тому метою гендерної педагогіки і виступає пом'якшення гендерних стереотипів через створення толерантних умов для формування особистості студентів. Слід зазначити, що гендерний підхід у системі освіти включає не лише гендерні дослідження та гендерний компонент у змісті та методах викладання інших дисциплін, а й комплекс різноманітної познавчальної роботи, підвищення кваліфікації викладацького складу через систему тренінгів і семінарів, а також створення гендерочутливого середовища.

Отже, основними напрямками діяльності вищих навчальних закладів щодо впровадження гендерного підходу в навчальний процес виступають:

- ✦ безпосередня освітня діяльність, під час якої студенти отримують необхідний комплекс знань (як із загальноосвітніх предметів, так і зі спеціальних курсів, які висвітлюють різні аспекти гендерних відносин), у тому числі уявлення про гендер, гендерні ролі, гендерну поведінку тощо;
- ✦ впровадження гендерного підходу в систему вищої освіти України, який має бути основою для формування в молоді власних ціннісних пріоритетів;
- ✦ впровадження спеціальних курсів гендерного спрямування, тренінгів та інших активних форм навчальних занять, які забезпечують набуття студентами навичок гендерного аналізу;
- ✦ широкий спектр як науково-методичної, так і організаційно-методичної роботи, яка спрямована на забезпечення імплементації наукових розробок у навчальний процес, включаючи комплекс підвищення кваліфікації та систематичного інформування керівництва та викладацького складу вищих навчальних закладів [1].

Слід зазначити, що поширеність і співвідношення перерахованих напрямів залежать від особливостей навчального закладу – гуманітарний чи технічний, а також від рівня усвідомлення викладацьким і керівним складом вищих навчальних закладів значення цієї проблематики та своєї відповідальності за формування даної складової освіти [7]. При цьому варто підкреслити, що гендерні знання необхідні спеціалістам будь-якого профілю, і насамперед тим, хто працюватиме з людьми та прийматиме важливі рішення, які пов'язані з людськими ресурсами. До того ж, урахування гендерного чинника при прийнятті рішень незалежно від сфери діяльності сприяє підвищенню ефективності вкладених фінан-

сових і людських ресурсів та якості надаваних послуг, які нададуть змогу створити більш сприятливі умови для всіх учасників ринку праці. У зв'язку з цим включення гендерних курсів у навчальні плани підготовки фахівців на сьогоднішній день є вкрай актуальним.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, варто зауважити, що реалізація гендерної стратегії в суспільстві можлива за умов цілеспрямованої системної навчально-виховної діяльності, яка орієнтована на створення гендерочутливого освітнього середовища з рівними можливостями самореалізації студентів. При цьому не варто забувати, що діяльність із упровадження гендерної рівності та, зокрема, недискримінації повинен мати наскрізний характер і поглиблюватися на кожному наступному рівні освіти через утворення гендерочутливого навчального та навчально-методичного забезпечення. Передусім гендерна теорія має бути інтегрована до системи наукових знань і навчальних дисциплін. Педагоги мають впроваджувати в навчання планову виховну діяльність, яка спрямована на виявлення та нейтралізацію гендерних стереотипів, що утворюють базис недотримання гендерного паритету та дискримінації.

Таким чином, викладачі повинні забезпечувати гендерну рівність серед студентів вищих навчальних закладів, у тому числі серед курсантів і студентів авіаційних і технічних вишів.

Також варто зауважити, що дотримання прав людини формується як певний ідеал, основним засобом для якого виступає досягнення загальних принципів права, а його основоположним принципом є багатоаспектний принцип гендерної рівності. Однак, враховуючи вищевикладене, рівність статей не означає лише їх біологічну ідентичність чи ігнорування фізичних можливостей та психічних і психологічних характеристик. Навпаки, відмінності не мають відбиватися негативно на умовах життя чоловіків і жінок, спричиняючи тим самим дискримінацію. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н. В., Фесенко Г. Г., Фесенко Т. Г. «Гендерні окуляри» для урбаністів // Гендер. Екологія. Здоров'я : матер. IV міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21–22 квітня 2015 р.). Харків : ХНМУ, 2015. С. 41–42. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/43801/1/Bibik%20N.Fesenko%20G.G.%20Fesenko%20T.pdf>
2. Баланс між навчанням та сім'єю: можливості забезпечення у вищих навчальних закладах : навчальний посібник / за заг. ред. Н. Світайло. Суми, 2013. 151 с.
3. Донець А. А. Особливості формування гендерної ідентичності особистості у підлітковому віці. *Молодий вчений*. 2014. № 7. Ч. 2. С. 162–164. URL: http://wiki.kubg.edu.ua/images/e/e6/Article_gender_identity-Donets_A.pdf
4. Дрожжина Т. В. Менеджеру освіти про школу і гендер. Харків : Основа, 2013. 128 с.

5. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи, 2017. 256 с.
6. Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи : Тези Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 25 квітня 2018 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. 336 с. URL: https://ngu.gov.ua/sites/default/files/konferenciya_genderna_polityka_druk_2018-ilovepdf-compressed.pdf
7. Уварова О. Права жінок і гендерна рівність в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/>
8. Фесенко Г. Г. Гендерно-чутливі локації в урбанізованому просторі. *Гендерний журнал «Я»*. 2015. № 2. С. 4–6. URL: http://eprints.kname.edu.ua/43802/1/Fesenko%20G.G._4.pdf
9. Швець Л. Г., Шепелева Ю. Л. Гендерный аспект властных отношений: проблемы и направления развития : монография. М. : КРЕДО, 2015. 148 с.

REFERENCES

- Balans mizh navchanniam ta simieiu: mozhlyvosti zabezpechennia u vishchikh navchalnykh zakladakh* [Balance between Education and Family: Opportunities to Provide in Higher Education]. Sumy, 2013.
- Bibik, N. V., Fesenko, H. H., and Fesenko, T. H. «Henderni okuliari» dlia urbanistiv" ["Gender Glasses" for Urban Planners]. *Hender. Ekolohiia. Zdorovia*. 2015. <http://eprints.kname.edu.ua/43801/1/Bibik%20N.Fesenko%20G.G.%20Fesenko%20T.pdf>
- Donets, A. A. "Osoblyvosti formuvannia hendernoї identychnosti osobystosti u pidlitkovomu vitsi" [Features of the Formation of Gender Identity in Adolescence]. *Molodyi vchenyi*, no. 7, part 2 (2014): 162-164. http://wiki.kubg.edu.ua/images/e/e6/Article_gender_identity-Donets_A.pdf
- Drozhyzna, T. V. *Menedzheru osvity pro shkolu i hender* [School and Gender Education Manager]. Kharkiv: Osнова, 2013.
- Fesenko, H. H. "Henderno-chutlyvi lokatsii v urbanizovanomu prostori" [Gender-sensitive Locations in Urban Space]. *Hendernyi zhurnal «Ya»*, no. 2 (2015): 4-6. http://eprints.kname.edu.ua/43802/1/Fesenko%20G.G._4.pdf
- Martseniuk, T. *Hender dlia vsikh. Vykylyk stereotypam* [Gender for Everyone. A Challenge to Stereotypes]. Kyiv: Osnovy, 2017.
- "Realizatsiia hendernoї polityky na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva: stan, problemy, perspektyvy" [Implementation of Gender Policy at the Present Stage of Society Development: State, Problems, Prospects]. Khmelnytskyi: Vyd-vo NADPSU, 2018. https://ngu.gov.ua/sites/default/files/konferenciya_genderna_polityka_druk_2018-ilovepdf-compressed.pdf
- Shvets, L. G., and Shepeleva, Yu. L. *Gendernyi aspekt vlastnykh otnosheniy: problemy i napravleniya razvitiya* [Gender Aspect of Power Relations: Problems and Directions of Development]. Moscow: KREDO, 2015.
- Uvarova, O. "Prava zhinok i henderna rivnist v Ukraini" [Women's Rights and Gender Equality in Ukraine]. <https://helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/>